

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОБОРОННОЮ ПРОМИСЛОВІСТЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

© Каляєв А.О., 2007

Досліджено проблеми сучасного військово-промислового комплексу України та визначено шляхи реструктуризації галузі з метою подолання кризи.

The article is devoted to the research of problems in modern Ukrainian military industrial complex and to determination of ways restructuring of industry with the purpose of crisis overcoming.

Сучасні тенденції глобалізації економіки потребують перебудови як цілих галузей, так і окремих підприємств. Реструктуризація оборонної промисловості є складовою частиною цієї проблеми. Актуальність цього питання для України зумовлена низькою ефективністю успадкованого від колишнього СРСР оборонно-промислового комплексу (ОПК), необхідністю включення його до загальної економічної системи країни. Існує чимало чинників, спроможних стати як основою для підйому вітчизняного ОПК, так і, навпаки, гальмом його становлення і розвитку.

Державний та галузевий стратегічний менеджмент у країні, до функцій якого входить, зокрема, аналіз передумов і негативних чинників розвитку, ще не повною мірою відповідає потребам сьогодення стосовно реалізації запропонованої державної стратегії перебудови ОПК України. Тому питання ефективного державного управління галуззю виходить сьогодні на перший план як запорука дієвого прагматичного та результативного підходів до вирішення проблем ОПК.

Обґрунтування резервів і потенціалу структурних зрушень у розвитку оборонно-промислового комплексу визначається спроможністю держави надійно забезпечити економічні, соціальні, науково-технічні та інші умови підтримки оборонного потенціалу на рівні, що гарантує воєнно-економічну безпеку держави, тобто здатність оборонно-промислового комплексу забезпечувати Збройні сили України на рівні раціональної оборонної достатності, бути стратегічним резервом структурних трансформацій економіки України.

Досліджують проблеми оборонної промисловості в умовах суспільних трансформацій, перспективи України на ринку озброєнь, шляхи оптимізації галузі роботи українських науковців, зокрема І. Акімової, В. Бегми, Р. Боднарчука, Ю. Блащука, В. Головка, В. Горбуліна, В. Гурєєва, Б. Кузика, С. Сокута та ін.

Російські дослідники Ф. Генсбург, В. Коровін та інші також активно розробляють проблеми ОПК. У зв'язку з тим, що постійно змінюються зовнішньополітичні орієнтири України, відбувається відповідна трансформація оборонної промисловості, тож тематика вимагає постійної уваги.

Мета роботи – визначити шляхи подолання сучасних проблем ОПК в контексті трансформаційних змін в українському суспільстві через аналіз проблем галузі та визначення чинників, що провокують ці проблеми. Практичне значення дослідження полягає в тому, що окремі положення, висновки та рекомендації можуть бути використані під час розроблення концептуальних засад розвитку ОПК України.

Сучасна структура оборонної промисловості України за напрямками діяльності охоплює авіаційну, суднобудівну, оборонну галузі та галузь, що об'єднує радіоелектроніку, засоби зв'язку, електротехніку та приладобудування. До авіаційної галузі входять 40 державних підприємств і 8 акціонерних товариств; до суднобудівної – 25 державних підприємств, 29 акціонерних товариств і 6 акціонерних товариств з державною часткою майна; до оборонної – 59 державних підприємств і 20 акціонерних товариств; до галузі, що об'єднує радіоелектроніку, засоби зв'язку, електротехніку та приладобудування, – 109 державних підприємств, 16 акціонерних товариств з державною часткою майна і 396 приватних акціонерних товариств [1]. За основними напрямками розробки озброєння і військової техніки ОПК має п'ять полігонів та унікальну випробувальну базу.

Сучасний вітчизняний ОПК спроможний розробляти та виготовляти окремі інтелектуальні, високоточні й наукомісткі види озброєння і військової техніки та їх підсистеми.

Зокрема до цих видів належать:

- авіаційні й космічні технології;
- технології, пов'язані зі створенням високоточної зброї;
- системи наведення та керування;
- складні інформаційні системи;
- системи розвідки, включаючи космічні;
- системи зв'язку;
- системи радіолокаційної техніки тощо.

Оборонно-промислому комплексу належить значна роль у створенні деяких російських видів озброєнь, які сьогодні перебувають на озброєнні Збройних сил України (двигуни для літаків і гелікоптерів, електроніка, різні типи ракет для винищувачів, ракети “земля-земля” тощо). Це, своєю чергою, зумовлює тісну кооперацію оборонних підприємств України і Росії.

Державна політика у сфері розвитку ОПК насамперед повинна ґрунтуватися на створенні сучасної нормативно-правової бази, яка б регламентувала його розвиток. Сьогодні на законодавчому рівні розроблено та запроваджено систему регулювання діяльності суб'єктів господарської діяльності, включаючи сферу створення та виробництва продукції оборонного призначення. Встановлено обмеження щодо виробництва продукції оборонного призначення, її експорту, приватизації майна оборонних підприємств. Розроблено основи бюджетного планування та механізми формування бюджету, а також затверджено пріоритетні напрями науково-технічного розвитку України.

До цього часу законодавчо не визначені такі поняття, як “оборонно-промисловий комплекс України”, “суб'єкти діяльності ОПК”, “об'єкти права власності” та ін [2].

Поза увагою залишилися проблеми розробки системи довготермінового та середньотермінового бюджетного планування розвитку ОПК, системи закупівлі оборонної продукції, механізми економічного стимулювання оборонних підприємств та регулювання соціальних проблем, що виникають під час проведення диверсифікації та конверсії оборонних виробництв, а також зняття обмеження на участь підприємств недержавних форм власності у виконанні державного оборонного замовлення.

Сучасна структура вітчизняного ОПК формується з підприємств різних форм власності, які входять до сфери управління (або сфери діяльності) центральних органів виконавчої влади. Сьогодні ще не визначено центральний орган виконавчої влади, що виконує функції вищої ланки управління ОПК. Потреба у реформуванні його системи управління комплексом обумовлена також і недостатнім рівнем стратегічного менеджменту та необхідністю раціонального поєднання ринкових механізмів і державного регулювання, яке передбачає використання економічних методів, застосування правового і адміністративного механізмів.

Враховуючи аналіз стану та проблем функціонування ОПК, можна виділити певні основні тенденції його розвитку. Зокрема зростає кількість роздержавлених оборонних підприємств. Сьогодні вже тільки половина від загальної кількості машинобудівних підприємств має державну форму власності. Збільшення частки підприємств з недержавною формою власності створює сприятливі умови для реалізації інтеграційних процесів в ОПК.

Зростає роль роздержавлених підприємств у виробництві та реалізації продукції. Сьогодні їх прибуток перевищує 50 % від загального прибутку всіх промислових підприємств ОПК, оборотні кошти становлять майже 53 %, виручка від реалізації — близько 58 %, частка експортної продукції підприємств недержавної форми власності зросла з 36 до 55 % залежно від галузі оборонної промисловості. Інтенсивніше і в більших обсягах інвестуються підприємства і організації недержавних форм власності (у загальному обсязі інвестицій — близько 60 %) [3].

Формується “ядро” ОПК в окремих оборонних галузях промисловості. Основні обсяги виробництва високотехнологічної продукції (переважно складних систем та комплексів) концентруються на невеликій кількості оборонних підприємств. Кількість працюючих на рентабельних підприємствах в оборонних галузях становить 40–70 % від загальної чисельності працюючих у цих галузях.

Спостерігається різна готовність підприємств галузей ОПК до інтеграційних перетворень. Найбільше готові до них підприємства таких галузей, як авіакосмічна, двигунобудування, виробництво радіолокаційної техніки та озброєння, бронетанкобудування. У суднобудуванні організовано спільні підприємства з іноземними компаніями і фірмами. В інших галузях процеси інтеграції перебувають на початковій стадії і для їх реалізації потрібно значно більше часу.

Державна політика є сферою формування ієрархій пріоритетності розвитку тих чи інших секторів економіки і суспільного життя та лобювання їх фінансування. Слід констатувати, що оборонна промисловість України займає значно скромнішу сходинку в державній ієрархії пріоритетів, ніж вона займала на початку 1990-х років.

Тільки після десяти років занедбування держава почала грати активнішу роль в модернізації ОПК, що створює передумови для позитивних зрушень в галузі. Стратегічні напрями модернізації та реформування передусім полягають: у формуванні організаційно та функціонально збалансованої структури ОПК, яка забезпечуватиме науково-технічний прогрес, у тому числі в суміжних галузях промисловості; створенні науково-промислової бази для забезпечення оборони та безпеки держави, оснащення Збройних сил України сучасним озброєнням; створенні сучасної технологічної бази для розвитку ОПК у таких галузях, як енергетика, сільське господарство, зв'язок, охорона здоров'я; розширенні експортних можливостей держави.

Одним з основних напрямів структурної перебудови ОПК є концентрація науково-технічного і виробничого потенціалу шляхом формування великих інтегрованих структур, конкурентоспроможних на внутрішньому і зовнішньому ринках [4].

В результаті структурної перебудови ОПК України буде складатися з підприємств трьох видів: національних акціонерних компаній (провідні компанії зі стратегічно важливих предметно-замкнутих напрямів розвитку ОВТ); акціонерні товариства (основний суб'єкт господарювання в ОПК); державні казенні підприємства (корпоратизація яких недоцільна).

Можливим джерелом фінансового забезпечення може стати введення на період проведення реструктуризації 5–8-відсоткового мита на експорт озброєння та військової техніки (ОВТ) українського виробництва, а також ОВТ, що вивільняється в процесі скорочення ЗСУ. Якщо взяти за основу продаж ОВТ на суму 2,2 млрд. грн. (400 млн. дол. США) в 2005 році, то тільки за цей рахунок можна акумулювати на проведення реструктуризації ОПК щорічно 110–170 млн. грн. [5].

Важливим джерелом коштів для реструктуризації оборонних підприємств і організацій могла б стати державна позика в країнах, які зацікавлені у військово-технічному співробітництві з Україною.

Галузь відчуває гостру нестачу фахівців з сучасних інформаційних технологій і особливо менеджерів. “У більшості керівників колишніх підприємств державної власності не вистачає духу підприємництва, маркетингових навичок та здатності залучати зовнішні інвестиційні кошти; тобто зміни у верхньому ешелоні управлінців є необхідними” [6].

Проблемою є старіння кадрів в оборонній промисловості, особливо адміністративного персоналу. Середній вік управлінців структур, які є потенційними інвесторами (фінансово-кредитні установи, страхові компанії), значно нижчий від віку менеджерів оборонних підприємств. Нове покоління менеджерів є більш адаптованим до сучасних умов і має інше бачення перспектив і

шляхів розвитку галузі, ніж фахівців, чий світогляд сформований за часів СРСР. Але залучення молоді в ОПК є також проблематичним. Якщо раніше робота в “оборонці” була привабливою для молоді, давала їй можливість кар’єрного і матеріального росту, то сьогодні ОПК більше асоціюється з застоєм, безперспективністю, низьким рівнем соціальної захищеності, багатомісячними заборгованостями із зарплат тощо.

Продукція оборонних підприємств і організацій має обмежені і нестабільні ринки збуту. Стосовно внутрішнього ринку, то він практично відсутній. Основною причиною цього є насамперед мізерні обсяги державного оборонного замовлення. Наприклад, на національну оборону з Державного бюджету упродовж останніх років виділяється вдвічі менше коштів, ніж цього вимагає Міністерство оборони [7].

Незважаючи на успіхи в розвитку окремих напрямів військово-технічного співробітництва, Україна загалом позиціонувалася на міжнародному ринку як продавець застарілого ОВТ, що вже було у використанні, або вивільняється внаслідок скорочення Збройних сил. У той самий час у вітчизняному ОПК відбулося певне структурування експортоорієнтованих напрямів – військово-транспортна авіація, ракети-носії і штучні супутники Землі, середні танки, радіолокаційні станції, патрульні катери, двигуни тощо.

Сучасні тенденції глобалізації економіки потребують перебудови як цілих галузей, так і окремих підприємств. Реструктуризація оборонної промисловості є складовою частиною цієї проблеми. Сьогоднішня міжнародна політична ситуація загалом є сприятливою для реалізації інвестиційної політики. Україна заявила про свої наміри вступити у НАТО, намагається підняти на новий рівень відносини з Росією як стратегічним партнером, поглиблює співробітництво в рамках Євразійської економічної співдружності.

Проблемними питаннями в ОПК є:

- нестабільність внутрішніх державних закупівель ОВТ, невеликий обсяг асигнувань на ці цілі;
- поширена практика невиконання державою своїх фінансових і інвестиційних зобов’язань перед оборонними підприємствами і організаціями;
- відсутність стабільних ніш на світовому ринку ОВТ і продукції подвійного призначення;
- незадовільний фінансовий стан підприємств і організацій ОПК;
- поступове, але неухильне відставання від світового рівня розвитку;
- старіння кадрів оборонних підприємств і організацій, нестача спеціалістів зі знаннями новітніх методів менеджменту, світових стандартів бухгалтерського обліку, ведення зовнішньоекономічної діяльності, інформаційних технологій тощо. Практика доводить, що Україна утвердилася на деяких сегментах світового ринку ОВТ як стабільний і надійний партнер, однак це переважно сегменти модернізації та ремонту ОВТ, що були у використанні. Реалізація нових видів ОВТ вітчизняного виробництва, що є привабливим для інвестування, має великі труднощі і далека від стабільності.

Досягнення і збереження позитивних темпів зростання економіки дає підстави для прогнозу збільшення в найближчій перспективі внутрішнього інвестиційного потенціалу і перерозподілу його на користь високотехнологічних галузей промисловості, росту місткості внутрішнього ринку продукції тривалого споживання, ринку технологічного обладнання. Необхідною передумовою для цього є проведення радикальної реформи системи оподаткування та стратегії амортизаційної політики в промисловості. Потрібні зміни на системному рівні.

Україна є світовим лідером у виробництві навігаційних приладів, головок самонаведення для ракет “земля-повітря”, станцій радіотехнічного контролю, звукометричних систем артилерійської розвідки, складних систем управління, апаратури радіозв’язку, радіотехнічної і радіоелектронної боротьби, авіаційних і ракетних систем прицілювання. В Україні збереглась добре розвинена електронно-оптична галузь. У колишньому Союзі їй належало лідерство у виробництві універсальних радарів. Світового рівня в розробці та виробництві танків досягла бронетанкова галузь. Танки Т-80УД, які виробляються на заводі ім. Малишева, успішно конкурують на світовому

ринку озброєнь і військової техніки. Порівняно з авіаційною і суднобудівною галузями бронетанкова галузь значно меншою мірою залежить від імпорتنих поставок матеріалів, сировини, комплектуючих. Вона спроможна налагодити виробництво багатьох видів продукції практично за замкнутим циклом.

Реальним прикладом значного потенціалу та усіх сучасних негараздів у цій галузі є державне підприємство “Львівський бронетанковий ремонтний завод”. Постановою Кабінету Міністрів України № 272 від 13.04.2005 р. заводу надано статус підприємства, яке має стратегічне значення для економіки і безпеки держави. Сьогодні на підприємстві працює близько 1 тисячі осіб – спеціалістів та допоміжного складу.

Основним призначенням заводу є капітальний ремонт танків та спеціальної інженерної техніки – пожежних машин, машин розмінування, машин розгороджування тощо, – яка знаходиться на озброєнні Збройних сил (ЗС) України. Упродовж останніх років завод працює не на повну потужність, так за однозмінного режиму роботи – на 77,2 %. Завдяки гнучкій технології та наявному обладнанню на заводі може виготовлятися більше 120 назв різного складного, в тому числі з електронним управлінням, стендового, випробувального та паркового обладнання для потреб Збройних сил України для рембатів і танкових частин.

Керівництво підприємства змушене вирішувати значні проблеми, пов’язані з фінансовим забезпеченням виробничої діяльності. Зокрема, обсяг товарної продукції за 2005 рік становив 59 млн. 473,7 тис. грн.; у тому числі випуск продукції на експорт – 58 млн. 275,7 тис. грн. Зусиллями всього колективу було досягнуто збільшення обсягу товарної продукції порівняно з 2004 роком на 156,3 %.

У 2006 році підприємство не отримало державного замовлення від Міністерства оборони України, хоча ДП “ЛБТРЗ” володіє достатнім потенціалом для підвищення боєздатності військ за багатьма напрямками, зокрема: надання технічної допомоги військам у відновленні танків та спецтехніки; проведення капітального ремонту або виготовлення пожежних машин ГПМ-54; проведення капітального ремонту або виготовлення складних агрегатів, вузлів, приладів та прицілів для експлуатаційних потреб ЗС України; виготовлення паркового обладнання для забезпечення експлуатаційних потреб ЗС України; виготовлення запасного інструменту та запасних частин для експлуатаційних потреб ЗС України. Упродовж останніх років освоєно виготовлення нових видів спецтехніки і озброєння.

Тільки упродовж 2004–2005 рр. на підприємствах-виробниках України на замовлення ДП “ЛБТРЗ” було виготовлено продукції на 26,5 млн. грн.

У 2006 р. підприємство поставляло продукцію та надавало послуги (роботи) до 7-ми країн світу на суму 55,0 млн. грн. Практично уся продукція, яка випускається заводом, забезпечена наявними договорами. Отже, володіючи значним потенціалом і цілком відповідаючи сучасним вимогам щодо устаткування, ДП “ЛБТРЗ” тим не менше не працює на повну потужність.

Структурна перебудова ОПК повинна здійснюватися з урахуванням потреб національної безпеки і оборони країни, особливостей економічного стану оборонних підприємств і організацій, умов їх функціонування, економічних можливостей держави

Необхідно використовувати досвід реформування оборонного сектору економіки розвинутих країн Заходу, країн колишньої Організації Варшавського договору тощо. Перебудова ОПК вимагає здійснення комплексу системних заходів з реструктуризації та диверсифікації підприємств ОПК, вдосконалення системи управління, максимального адаптування законодавства до європейських стандартів, а також значних коштів і часу. Готового, однозначного рецепту щодо форм і пропорцій участі держави в реструктуризації і розвитку ОПК не існує – їх пошук і удосконалення здійснюватимуться в ході реформування галузі.

Державний стратегічний менеджмент за результативністю щорічних планів і державних програм (точніше за відсутності відчутних результатів) довів низьку ефективність і неспроможність роботи в умовах ресурсних обмежень. Невиконання кожної програми або плану завершується посиленням на брак коштів, хоча результати аналізу стану галузі та обсягів наявних ресурсів відсутні. Недостатній рівень маркетингових досліджень. Вони здійснюються під час формування та

реалізації експортної політики, але не є достатньою мірою вбудованими в практику визначення пріоритетів і стратегічного планування розвитку ОВТ і ОПК. Не враховуються зміни та тенденції у ринковій кон'юнктурі, конкурентному середовищі, у співвідношенні темпів розвитку оборонних технологій і технологій подвійного використання, військовому та комерційному секторах промисловості.

Головними напрямами і формами діяльності держави в напрямку удосконалення управління галуззю є: стратегічне планування, координація і створення системи мотивацій розвитку ОПК у потрібному напрямі; створення стабільних і єдиних для всіх умов та правил виробничої діяльності; бюджетна підтримка та підвищення ролі державного оборонного замовлення; впровадження та вдосконалення планово-договірних індикативних методів управління ОПК; підтримка балансу між впливом держави та механізмами саморегуляції у галузі, на підприємствах із поступовим переміщенням центру ваги в бік останніх; примус підприємств до адаптації у конкурентному середовищі через відмову від надмірних державних преференцій; концентрація зусиль на законотворчості, антимонопольному регулюванні, експортному контролі, ліцензуванні, регулюванні фінансової системи.

На сьогоднішній день держава є основним власником більшої частини оборонних підприємств і організацій і повинна відігравати визначальну роль в інвестиційній діяльності ОПК. Джерелами інвестування мають стати бюджетні кошти; частина прибутків від державних часток акцій; державна компенсація кредитів комерційних банків; надходження від приватизації оборонних підприємств і організацій.

Необхідним є збільшення витрат на національну оборону з одночасною зміною їх структури на користь фінансування НДДКР, закупівлю і модернізацію ОВТ; створення спеціалізованої державної фінансово-кредитної установи (наприклад, Банку реконструкції і розвитку оборонної промисловості) з метою консолідації державних інвестиційних ресурсів; підвищення ефективності розміщення інвестицій, контроль за їх цільовим використанням тощо.

Доцільно створити систему моніторингу реальної ефективності іноземних і вітчизняних інвестицій в оборонні підприємства і організації України, а в рамках Мінпромполітики України – спеціалізований підрозділ, який би формував бази даних про конкретні проекти оборонних підприємств і організацій України, які можуть зацікавити потенційних іноземних партнерів.

З огляду на сучасний зовнішньополітичний курс доцільно активізувати інвестиційну діяльність на західному векторі (за збереження російського). Передумовою для цього має стати зміна орієнтирів оборонно-промислової політики України в напрямку налагодження коопераційних зв'язків з західними оборонними компаніями.

1. Финансовая броня “оборонки”: Интервью с председателем правления ВАБанка Юрием Блауцком // Defense-Express. март. – 2004. №3(4). – С.10–14. 2. Сокут С. Оборонка уходит в свободное плавание // Независимое военное обозрение. – 2004. – №42 (312). – 5 дек. 3. Мунтіян В.І. Реформування Збройних Сил України: Погляд крізь призму Держбюджету-2004 // Наука і оборона. – 2005. – № 4. – С. 7–13. 4. Кабаненко І., Риженко А. “Нове мислення військових – ключ до успіху реформ” // Морська держава. – 2005. – №2. – С.6–11. 5. Демчук П.О. Соціально-політичні проблеми державного і воєнного управління. – К.: НАОУ, 2002. – С.3–4. 6. Борохвостов В. Оборонно-промисловий комплекс України: стан та можливі напрями співробітництва з країнами заходу // Стратегічна панорама. – 2004. – №3. – С.8–9. Акімова І. Експортна орієнтація та її вплив на реструктуризацію підприємств в Україні // Україна на шляху до Європи. – К., 2001. – 338 с.